

**PROMOCIJA NASLEĐA JUGOSLOVENSKOG MODERNIZMA KROZ
DOKUMENTARNI FILM****THE PROMOTION OF YUGOSLAV MODERNIST HERITAGE THROUGH A
DOCUMENTARY FILM**

Aleksandar Dadić, *Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad*

Oblast – ARHITEKTURA

Kratik sadržaj – *Nasleđe jugoslovenskog modernizma prošlo je kroz razne oblike devastacija, zanemarivanja i manjka vrednovanja ove značajne arhitekture. Razmatranjem uzroka ovih problema i mogućim načinima rešavanja istih, sa fokusom na promociju nasleđa kao jednim od najbitnijih alata, rad kroz analize i osvetljavanje odnosa društva prema ovom nasleđu kreira podlogu za rad na dokumentarnom filmu koji je posvećen temi. Dokumentarni film nastoji da doprinese ciljevima već postojećim promocijama nasleđa jugoslovenske arhitekture, kako bi se dodatnom medijskom edukacijom i podizanjem svesti, društvo motivisalo za aktivnije učešće u očuvanju modernističkog nasleđa.*

Ključne reči: *Arhitektura u filmu, jugoslavenski modernizam, dokumentarni film, arhitektura Jugoslavije*

Abstract – *The legacy of Yugoslav modernism has gone through various forms of devastation, neglect and lack of appreciation of this significant architecture. By considering the causes of these problems and possible ways of solving them, with a focus on the promotion of heritage as one of the most important tools, the thesis, through analyses and elucidation of society's relationship to this heritage, creates a basis for working on a documentary film dedicated to the topic. The documentary aims to contribute to the goals of the already existing promotions of the heritage of Yugoslav architecture, in order to motivate society for more active participation in the preservation of the modernist heritage through additional media education and awareness raising..*

Keywords: *Architecture in film, Yugoslav modernism, documentary film, architecture of Yugoslavia*

1. UVOD

Promena paradigme devedesetih godina prošlog veka briše identitet društva sa jugoslovenskim modernizmom, a gradovi koji imaju sačuvano nasleđe pre i tokom dva svetska rata mahom se karakterišu kao gradovi sa isključivo austrougarskim nasleđem. Ovi problemi odveli su jugoslovensku arhitekturu u zaborav, zanemarivanje i uništenje. Skorašnje interesovanje svetske javnosti baca svetlo na jugoslovensko modernističko nasleđe.

NAPOMENA:

Ovaj rad proistekao je iz master rada čiji mentor je bila dr Dragana Konstantinović, vanr. prof.

Ovo interesovanje su gradile mnoge promocije kroz razne medije proteklih godina, od dokumentarnih filmova, fotografija, raznih članaka i publikacija, do Muzeja moderne umetnosti u Njujorku, Nacionalne Geografije i drugih uticajnih medija. Kako ove promocije jugoslovenske arhitekture utiču na javno mnjenje država bivše Jugoslavije?

2. JUGOSLOVENSKI MODERNIZAM**2.1. Uticaji i „treći put“**

Između dva velika rivala Hladnog rata, dok se okolne zemlje opredeljuju za istočni ili zapadni blok, Jugoslavija je svoju nezgodnu poziciju iskoristila u svrhu stvaranja svog brenda – samoupravnog socijalizma. Iako je samoupravljanje doživelo svoj neuspeh, bez obzira što je kao emancipatorska ideja i civilizacijska tekovina veoma moguća [1]. Jugoslavija se tokom Hladnog rata opredelila za „treći put“ i bila jedna od glavnih osnivača Pokreta nesvrstanih, gde je vodila politiku nesvrstanih – održavati prijateljske i ekonomske odnose i sa istočnim i sa zapadnim blokom. Ova politika se proširila i na arhitekturu države. Međutim, arhitektonska scena Jugoslavije uglavnom je u svom unikatnom stvaralaštvu najveći uticaj imala sa Zapada. Taj uticaj su prenosili mnogobrojni mladi jugoslovenski arhitekti, u njihovoj početnoj fazi stvaralaštva, dok su neki primenjivali i radno iskustvo iz Le Korbizijeovog ateljea. Modernizam koji je bio popularan na Zapadu, odnosno, Internacionalni stil, kao njegov globalni oblik, došao je u Jugoslaviju, transformišući se u jedinstveni jugoslovenski modernizam. Kasnije, pozicija u Pokretu nesvrstanih omogućila je Jugoslaviji da izvozi svoju unikatnu arhitekturu, uglavnom u Afriku i Aziju.

2.2. Jugoslovenski modernizam i društvo

Krajem 2022. i početkom 2023. godine prodana je iz trećeg puta Zapadna kapija Beograda „Geneks“ kula. Nekada glavni simbol moći Jugoslavije i Beograda danas najviše služi kao profitabilno mesto za postavljanje komercijalnih reklama, dok zanemarivanjem i neodržavanjem propada. Ovaj obrazac deli većina modernističkih objekata na teritoriji bivše Jugoslavije, pa Zapadna kapija Beograda predstavlja eklatantan primer današnjeg stanja ovog nasleđa.

Nakon završetka izgradnje, „Geneks“ kula budila je uglavnom dijametralno različita mišljenja po pitanju estetike, zbog velike primene natur-betona i masivnih geometrijskih oblika. Međutim, zbog njene jednostavne i lako pamtljive siluete, kao i pozicije na zapadnom prilazu Beograda i dobrodošlice koju je upućivala svima koji ulaze u grad, ubrzo je postala simbol grada i države. Raspad SFR

Jugoslavije i rat 90-ih godina menjaju percepciju stanovništva. Šovinizam i nacionalizam rastu, a parola bratstvo-jedinstvo, koja je bila zvanična državna politika SFR Jugoslavije, nestaje. Crkva ponovo dobija značajnu ulogu u politici koju je imala pre drugog svetskog rata. Kako se crkva i monarhija uzajamno zastupaju, sakralna arhitektura i arhitektura pre drugog svetskog rata postaju identitet i predmet favorizovanja društva nove Savezne republike Jugoslavije (formirana 27. aprila 1992.godine), koja je pretežno pravoslavne religije. Zapadna kapija Beograda više nije jedan od identiteta Jugoslavije. Sada su to hramovi srpsko-vizantijskog stila, neo-Renesansne i neo-Barokne građevine. U procesu tranzicije preduzeće „General-eksport” ulazi u postupak privatizacije i poslovni deo „Geneks” kule neuspelim prodajama biva napušten [2]. Kao i sa ostalim slučajevima zanemarivanja modernističkih objekata na prostoru bivše Jugoslavije, izgled “Geneks” kule se vremenom narušava. Ovakva situacija dovodi u pitanje zainteresovanost društva za ovaj i bilo koji drugi objekat iz perioda jugoslovenskog modernizma. Nužnost za promocijom ove arhitekture, kao mogućom opcijom ka rešavanju problema, je krucijalna. Da bismo razumeli značaj promocije i kakvu ulogu ona može imati u očuvanju nasleđa potrebno je sagledati kakav je uticaj do sada promocija arhitekture imala u svetu.

3. PROMOCIJA ARHITEKTURE KROZ MEDIJE

Arhitektonski objekti su sticali svoju popularnost na razne načine tokom istorije; kroz različita dela umetnosti i književnosti. Međutim, značajna promocija nastaje pojavom savremenih medija krajem 19. i početkom 20.veka - fotografije, filma, štampe i, vek kasnije, interneta. Prezentacija arhitekture u medijima može u velikoj meri uticati na to kako je društvo percipira i vrednuje. Prepoznatljivost i identitet su ključne komponente današnjeg sistema vrednosti. Promocijom arhitekture kroz medije publika počinje da opaža određene objekte, kao i kontekst u kom se nalaze. Svesnim postavljanjem ovih objekata u prvi plan ili njihovo često ponavljanje u drugom planu, neminovno raste i njihova prepoznatljivost i popularnost. Ovakav vid promocije neretko se koristi u medijima kao što su film i fotografija.

Direktna promocija objekata koji su ugroženi ili zaslužuju veću medijsku pažnju može se postići dokumentarnim filmovima ili fotografijama koji služe za edukaciju i podizanje svesti o značaju ovih objekata. Jedan od primera je dvojac arhitekata i kinematografa Ila Beka i Luis Limon (*orig. Ila Beka; Louise Lemoine*) koji se bave dokumentovanjem popularnih savremenih arhitektonskih objekata.

4. PROMOCIJA ARHITEKTURE JUGOSLOVENSKOG MODERNIZMA

Arhitektonski objekti su sticali svoju popularnost na razne načine tokom istorije; kroz različita dela umetnosti i književnosti. Jugoslovenski modernizam je od svog nastanka iskusio razne vrste promocija. U početnom periodu prezentovao se kroz razne filmove, razglednice, novčanice, publikacije i slično. Tokom devedesetih godina, pa sve do danas, promocija jugoslovenskog modernizma se značajno smanjivala, što je zasigurno uticalo na, već pomenuto, stanje u kom se ova arhitektura danas nalazi.

Međutim, sve veći porast uticaja društvenih mreža i prisutnost interneta u svakodnevnom životu društva, omogućeno je da se promocija, kao alat, više ne koristi selektivno ili pod kontrolom malog broja ljudi. Kada tu promociju pokrenu osobe koje već imaju krug verne publike, uticaj, ili pak pažnju još većih i uticajnijih medija, tako neka priča može postati viralna. Viralna je upravo postala jugoslovenska arhitektura krajem prve decenije 21. veka kada je, belgijski fotograf, Jan Kempensers (*Jan Kempensaers*) objavio fotografije jugoslovenskih spomenika, koje je prvi put obilazio i dokumentovao od 2006. do 2009.godine. Ove fotografije su privukle pažnju značajnih medija kao što su „ArchDaily”, „BBC”, „The Guardian”, „The New York Times”, „National Geographic” i mnogi drugi [3]. Nakon njega veliki uticaj na promociju imali su fotografi Donald Nibl (*Donald Niebyl*), Valentin Džek (*Valentin Jeck*), i drugi.

Najveću promociju koju je jugoslovenska arhitektura dobila u skorašnjem periodu je upravo izložba u Muzeju moderne umetnosti u Njujorku 2018. godine. Ova izložba imala je značajan odjek u svetskoj publici. Međutim, iako je veoma bitna pozicija jugoslovenske arhitekture u internacionalnoj javnosti, ne možemo a da se ne osvrnemo na društvo čije je nasleđe upravo ova arhitektura. Već pomenuto zabrinjavajuće stanje ovog nasleđa u lokalnom društvu, doživelo je prve pomake u povoljnim rezultatima za ovo nasleđe, pa makar ono bilo i verovatno samo formalni čin, proglašavajući Zapadnu kapiju Beograda za spomenik kulture, koja se našla na naslovnici ove izložbe i, kasnije, publikacije.

5. JUGOSLOVENSKI MODERNIZAM I FILM

Novija produkcija domaćih dokumentarnih filmova, koji se bave jugoslovenskim modernizmom i arhitekturom, prikazala je razne pristupe obrade određenih tema. Neki pristupi sadrže pomenute arhivske snimke, i bazirani su na istorijskim činjenicama, u formi klasičnih dokumentarnih filmova, dok imamo i primere izmišljenih narativa i izmeštanje arhitekture iz svog konteksta u novi, imaginarni. Svaki od ovih različitih pristupa ima i različit cilj, pa ćemo pokušati da sve ove pristupe sažmemo u nekoliko najistaknutijih.

5.1. Umetnost sećanja

Ovaj dokumentarni film, koji obrađuje jugoslovenske spomenike nakon Drugog svetskog rata, pristupa temi na klasičan način, proverenog i temeljnog, dokumentovanja ovog nasleđa. Autorka Jelena Radenović pokušava da razjasni fenomen zašto su jugoslovenski spomenici u fokusu javnosti nakon viralnih fotografija koje su obišle svet, kao i da li će ovaj trend proći. Film ima za cilj da, kroz stručnu analizu sagovornika, objasni publici apstraktne oblike i značenje jugoslovenskih spomenika i pruži otpor revizionizmu.

5.2. Prvi i poslednji ljudi

Ovaj film takođe je fokusiran na jugoslovenske spomenike, kao i prethodni primer, međutim, ima mnogo drugačiji pristup u formi audio-video umetničkog rada. U filmu fokus nije na istorijskim dešavanjima, stručnim analizama, ili sličnoj obrazovnoj ulozi, već na kreiranju potpuno novog izmišljenog narativa koji se vezuje za ove objekte, kako bi se akcenat stavio na njihove umetničke vrednosti.

Iako naziv „Prvi i poslednji ljudi” govori o ljudima, u filmu se oni ne prikazuju, već, navodno, samo ono što posle njih ostaje, a to su u ovom slučaju čudesne građevine - jugoslovenski spomenici. Film govori o budućoj ljudskoj vrsti, koja je na ivici izumiranja, dve milijarde godina ispred nas. Reditelja je u kreiranju ovog filma inspirisala jugoslovenska modernistička arhitektura kada je video fotografije pomenutog holandskog fotografa Jana Kempnensa.

5.3. Betonski spavači

Ovaj dokumentarni serijal obrađuje modernističke objekte na prostoru nekadašnje Jugoslavije, gde se prva sezona, koja se sastoji iz četiri epizode, bavi isključivo turističkom arhitekturom Jadranske obale, na prostoru današnje Republike Hrvatske. Turistička arhitektura, kao potpuno nova tipologija u nekadašnjoj Jugoslaviji, gde mora da se ugosti veliki broj ljudi, suočava arhitekta sa novim izazovima, ali sa potpunom slobodom u stvaranju. Druga sezona sa nazivom „Nedovršene Modernizacije” obrađuje objekte koji nisu skroz devastirani i napušteni, za razliku od objekata iz prve sezone. Ovi objekti koliko-toliko i dalje funkcionišu, ali su takođe u veoma lošem stanju. Jedan od autora serijala, Maroje Mrduljaš, objašnjava kako su neke epizode pozitivno uticale na očuvanje objekata koje obrađuju, te zaštitile ih od dalje devastacije i rušenja [4].

5.4. Hotel Jugoslavija

Ovaj film, iz 2017. godine, iako po svojoj strukturi, intervjuima i arhivskim snimcima najviše liči na dokumentarni, dobija svoju specifičnu notu i novi pristup kada švajcarski režiser Nikolas Venjijer (*Nicolas Wagnières*), koji je ujedno i narator filma, kroz ličnu priču i prizmu opisuje svoje misli i osećaje na pomen imena države koju i ovaj hotel nosi. Nikolas kroz istoriju i sudbinu objekta hotela Jugoslavija projektuje istoriju i sudbinu cele države Jugoslavije.

Iza imena hotela danas ne stoji ništa osim istorije. Ideologija i ponos koje je nekada reprezentovao ovaj objekat prestaje onda kada se ta istorija prekraja. Zbog toga ovaj film, kao i mnogi analizirani dokumentarni filmovi u ovom radu, sadrže veliku količinu arhivskih snimaka, intervju stručnjaka i živih aktera istorije, kako se istorija ne bi zloupotrebljavala, nasleđe poštovalo, zaštitilo i očuvalo, a društvo aktivno uključilo u društvena i politička dešavanja.

5.5. Novkabel ERA

Zgrada ERA Novkabel projektovana je i sagrađena 1983. godine kao proizvodna i upravna zgrada posebnog programa u okviru Novosadske fabrike kabela, koja se bavila razvojem elektronike, računara i automatike. Odluka o pokretanju ovako ambicioznog programa, iz kojeg su nakon nekoliko godina izašli i prvi računari ERA20 i ERA60, kao i kućni računar ET-188, bila je logičan razvojni korak ove uspešne radne organizacije, koja je krajem 70-ih i u prvoj polovini 80-ih godina proživljavala svoj poslovni vrhunac potvrđen i nagradom AVNOJ-a 1982. godine, za najuspešniju radnu organizaciju u SFRJ. Prateći savremenike ovog projekta i „duhove” na lokaciji Novkabela, film rekonstruiše urbanu i društvenu istoriju Novog Sada, kontekst i prostor na kojem je rođena IT industrija Novog Sada [5].

6. PROJEKAT „SPENS 81“

Nakon osvetljavanja odnosa društva prema modernističkom nasleđu, razmatranju problema i rešenja, kao i kreiranju okvira za rad, dolazimo do finalnog projekta ovog rada, koji treba, promovisanjem arhitekture, da utiče na rešavanje utvrđenog problema. Projekat ovog rada je dokumentarni film koji obrađuje objekat Sportskog i poslovnog centra „Vojvodina”- Spens, koji je sagrađen za Stonoteniško prvenstvo održano 1981.god. u Novom Sadu.

Slika 1. Promotivna fotografija dok. filma „Spens 81“

6.1. Obrazloženje odabira objekta

Razlog za odabir ovog objekta najviše je uticala velika arhitektonska vrednost ove modernističke arhitekture, koja se zanemaruje, kao i potencijalna najava rušenja objekta od strane gradske vlasti sredinom 2018.godine. Od najave rušenja objekta se ubrzo odustalo nakon što su građani stali u odbranu ovog objekta. Umesto rušenja gradska vlast je ipak donela odluku o rekonstrukciji Spensa, a film teži da dokumentuje objekat u koliko-toliko originalnom stanju pre njegove rekonstrukcije.

6.2. Ciljevi projekta i ciljne grupe filma

Nakon realizacije prvog pilot projekta, dokumentarnog filma „Novkabel ERA”, i nakon određenog iskustva koje smo stekli tokom realizacije tog projekta, dogovoren je nešto drugačiji pristup u formiranju dokumentarnog filma o Spensu. Ciljna grupa projekta je nacionalna i internacionalna publika, s tim da se film ne fokusira previše na stručne arhitektonske teme, nego da se zadrži na društvenoj, kako bi publika bila raznovrsnija, čime bi se povećala zainteresovanost veće grupacije ljudi i vidljivost i uticaj filma bi bila rasprostranjenija. Objekat Spensa, iako je u potpunosti jedan od glavnih identiteta građana, često biva diskreditovan po pitanju identiteta grada. U turističkim brošurama Novi Sad se mahom prezentuje kroz arhitektonsko nasleđe iz perioda austrougarske, dok nasleđe iz perioda modernizma, na čelu sa Spensom kao najvrednijim novosadskim modernističkim objektom i najvećim javnim objektom u gradu, biva potpuno zanemareno. Objekat Spensa zaslužuje bolju nacionalnu i internacionalnu promociju, prepoznatljivost veću od one koju sada uživa samo od svojih korisnika [6].

6.3. Konceptcija dokumentarnog filma

Kako bi se postigla raznovrsnost publike, a opet plasirale sve bitne arhitektonske teme za lokalnu publiku, film se deli na dva segmenta: Uvodni kratkometražni dokumentarni film „Spens 81” i Dugometražni dokumentarni film „Spens”. Kratkometražni film „Spens 81” u trajanju od 14

minuta zamišljen je kao uvod glavnom filmu koji je planiran da traje preko 50 minuta, čime bi ispunio standard u trajanju za naziv „dugometražni film”. Uvodni kratkometražni film, koji je i proizvod ovog rada, bavi se najviše temama bliskim arhitektonskoj struci, kako bi se glavni dugometražni film oslobodio od nepotrebnih informacija za širu publiku i mogao fokusirati na druge bitne teme, između ostalog, na društveni značaj objekta. Za dokumentovanje arhitektonskog nasleđa, kroz kratkometražni dokumentarni film „Spens 81”, bilo je potrebno pronaći relevantne sagovornike iz struke. Sagovornici u filmu su graditelji Spensa: Dr Duško Bogunović, Dr Davor Senečić, Branislav Kovačević i Nebojša Krošnjar. Arhitekta, koje su učestvovala u planiranju i realizaciji objekta, u filmu dele sećanja i iskustva o procesu projektovanja ove megastrukture. Film ovim informacijama uvodi publiku u kompleksnost ovog objekta, koja će biti prikazana u dugometražnom filmu. Strukturu kratkometražnog dokumentarnog filma čine tri segmenta, tj. Poglavlja, pod nazivima: I segment – „Organizam“, II segment – „Graditelji Spensa“, III segment – „Backstage“.

Slika 2. Insert iz kratkometražnog dok. filma „Spens 81“

7. ZAKLJUČAK

Kroz rad je konstatovano da post-jugoslovenske države sadrže modernističko nasleđe kojim se ne postupa ispravno. Za ovo je zaslužna loša politika upravljanja ovim nasleđem, koja ne čini da ono bude zaštićeno i očuvano, već, naprotiv, nečinjenjem, devastirano. Kako je politika ovih država poslednjih decenija prestala da bude u interesu javnosti, uvela se redovna praksa pritiska društva na rešavanje svih problema. Društvo je korektivni faktor za ono što država, tj. njena politika, nije uspela da uradi.

Nezainteresovanost društva, kao dodatni uzrok problema koje je ovaj rad obradio, mora da bude rešena, jer je to poslednja odbrana koju ovo nasleđe ima u svom opstanku. Zato se kroz ovaj rad zaključuje da je primarni korak osvešćenje i promena perspektive publike, koja treba dalje da prenese svest kroz društvo, da bi se ono aktivnije uključilo u sve procese odluka po pitanju ovog nasleđa, pokrenule diskusije, narodne inicijative...

8. LITERATURA

- [1] J.Županov, „Samoupravni socijalizam: konac jedne utopije” Vol.26 No.4, Izvorni znanstveni rad, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, 1989.
- [2] N.Mitrović, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59503060> (pristupljeno u martu 2023.)
- [3] J.Kempnaers, <https://www.jankempnaers.info/works/> (pristupljeno u aprilu 2023.)
- [4] M.Mrduljaš, panel diskusija “Stvaranje konkretne utopije”, Centar za kulturnu dekontaminaciju, (12.novembar 2018.)
- [5] <https://mismobaza.org/novkabel-era-dokumentarni-film/> (pristupljeno u maju 2023.)
- [6] D.Konstantinović, M.Momirov, S.Jović, A.Bede, “SPENS: MERA GRADA”, DaNS i BAZA, Novi Sad, 2022.

Kratka biografija:

Aleksandar Dadić rođen je u Novom Sadu 1996. god. Završio je osnovne studije na departmanu za arhitekturu Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu 2020. godine.